

VZÁJOMNÝ VZŤAH MEDZI VEREJNOU A SÚKROMNOU SFÉROU Z POHĽADU ŽIEN

Zuzana Kiczková

Prečo sa vraciam k téme o verejnom a súkromnom? A to zámerne, práve z pohľadu žien?

Nazdávam sa, že sa tým môže vytvoriť dôležitý priestor pre diskusiu medzi ženami žijúcimi ešte pred nedávnom v rozdielnych spoločensko-ekonomických zariadeniach a je to teda téma vhodná pre dialóg medzi "Západom" a "Východom", a to z perspektívy ženského uhlu pohľadu. Napriek rozdielnym skúsenostiam je tu spoločná východisková téza: súkromné a verejné súvisia s rodovo špecifickou mocenskou asymetriou. Kategórie "verejné" a "súkromné" nám môžu pomôcť reflektovať a artikulovať špecifickosť skúseností žien z bývalých socialistických krajín už len kladením otázok napríklad takéhoto typu: V čom bola špecifickosť vzťahu súkromného a verejného? Aké bolo miesto, funkcia, zmysel a poslanie žien v takto členenom priestore? Ako ženy samotné vnímali, prežívali, akceptovali svoju dvojexistenciu, teda svoj súbežný pobyt tak vo sfére súkromnej ako aj verejnej? Za akých podmienok sa ich pobyt v oboch sférach stáva "dvojitým bremenom" a kedy "dvojitou šancou"? Čo sa po roku 1989 v súvislosti s transformáciou spoločnosti mení v samotnej štruktúre oboch životných sfér, ale aj v ich vzájomnom vzťahu a čo to všetko znamená pre ženy? atď.

Nie je pre ne jednoduché odhaliť a pochopiť, že žili a naďalej žijú v sociálne štruktúrovanom patriarcháte. Niet sa ani čo diviť. Veď koncepcie emancipácie žien za reálneho socializmu stála na princípoch formálnej rovnosti, ktorá nezaručovala automaticky aj reálnu, faktickú rovnosť medzi rodmi. Táto diskrepancia medzi formálnou rovnosťou a reálnou nerovnosťou sa nielenže neartikulovala, ale sa predovšetkým neutralizovala v abstraktných teoretických úvahách a koncepciách človeka ako takého, abstrahovaním od rodovej špecifickosti, teda od toho, že "človek, to sú dvaja" – muž a žena.

Jessica Benjaminová sa s istou dávkou pochopenia díva na to, prečo je naozaj ťažké pochopiť toto "zahalenie". Podľa nej *"centrum mužského panstva nespočíva v priamych prejavoch osobného násilia, ale v spoločenskej racionalite, či už ju zastávajú muži alebo nie. Mužská nadvláda pôsobí, podobne ako to o racionalizácii povedal M. Weber, prostredníctvom hegemonie odosobnenej organizácie; prostredníctvom formálnych pravidiel, ktoré platia pre dané interakcie autonómnych individuí; prostredníctvom inštrumentálneho vedenia, ktoré spočíva na tom, že subjekt kontroluje svet objektov; prostredníctvom princípu zväčšovania zisku, ktorý sa nespráva ani podľa potrieb, ani podľa tradícií. Práve toto proteticky neosobné zapríčiňuje, že mužská nadvláda je tak ťažko uchopiteľná"*. (1,s.209.)

Zrod verejnej sféry a vylúčenie žien

Konštituovanie, charakter a vzťah medzi verejnou a privátnou sférou je už dlhšiu dobu predmetom feministických analýz. Existencia dvoch relatívne od seba oddelených sfér života resp. rozčlenenie spoločnosti na **sféru verejnú**, ktorá sa najčastejšie asociuje s inštitucionálne organizovanou prácou, politikou, umením a činnosťami v rámci týchto oblastí, a na **sféru súkromnú** jako miesto rodiny a domácnosti, **je rodovo špecifická**. Muži a ženy v takto rozdelenom svete žijú rozdielnym spôsobom. V početných štúdiách ukazujú feministické teoretičky (pozri 2, 3) ako zrodzenie verejného - presnejšie verejnosti ako novej formy styku a komunikácie, ktoré prinieslo meštianstvo na konci 18. a začiatkom 19. storočia v dôsledku rozsiahlych ekonomických a sociálnych zmien šlo ruka v ruke s vylúčením žien z tejto sféry. Rozdelenie sfér znamenalo zároveň aj rozdelenie podľa príslušnosti k pohlaviu. Muž sa umiestňuje do sféry verejnej, žene prináleží starostlivosť a zodpovednosť za hodnoty a aktivity vo sfére privátnej.

Táto sociálna organizácia vzťahov medzi pohlaviami sa zakladá na špecifickej logike konštrukcie, ktorej je, ako píše Eva Kreisky (2, s.45.) a Sabine Langová (3, s.83.) imanentná hierarchizácia. Zároveň je táto konštrukcia motivovaná maskulínne, pretože má zdôvodňovať vylúčenie žien práve z tých oblastí, ktoré sa stali v modernej spoločnosti centrálnymi. *"Verejná sféra sa identifikuje s mužským rozumom a racionálnym spôsobom a privátna sa vymedzuje ako oblasť ženských emócií, vyjadrovaná iracionálnym nevypočítateľným správaním"*. (3, s.85.)

Ďalší rozvoj priemyselného kapitalizmu nielenže ešte viac a viditeľnejšie od seba oddeľuje tieto dva životné svety a upevňuje priradenosť žien a ich potrieb do sféry domácej, ale práve na pozadí hierarchického uvažovania vyúsťuje do znehodnocovania celej reprodukčnej sféry a k nedoceňovaniu ženskej práce. Vzťah medzi privátnym a verejným sa artikuluje ako silne asymetrický a hierarchický. Na legitimizácii vylúčenia žien zo sféry verejnej sa podpísali teoretici spoločenskej zmluvy - Thomas Hobbes, John Locke a Jean Jacques Rousseau.

Ženy museli prejsť dlhú cestu zápasu pri prenikaní do najrôznejších oblastí verejnej sféry, počnúc sférou literárno -verejnou, kde len niektorým sa podarilo stať sa samostatnou, uznávanou autorkou, u väčšiny sa ich rola obmedzovala na múzu, hostiteľku či organizátorku. Verejné angažovanie sa žien, či už v otázkach starostlivosti, vzdelávania, alebo národno - vlasteneckých a.i. sa spočiatku prijíma a uznáva vtedy, keď ženy vystupujú ako pomocníčky svojich a iných mužov. Hodnotí sa to skôr ako *"kontinuita rodinných materských povinností"*(3,s.91.). Sabine Langová to výstižne skonštatovala: *"Verejná reprezentácia žien sa obmedzovala často na sociálnu oblasť, ktorá slúžila určite aj ako legitimizácia pre politickú angažovanosť, vždy však musela prejsť ideologickou obchádzkou cez materinskú starostlivosť o spoločnosť"* (3,s.93.). A hoci sa táto obchádzka cez materinskú starostlivosť o spoločnosť od 19. storočia nepochybne skracovala a stále viac žien sa dokázalo presadiť a urobiť kariéru aj tam, kde pôvodne dominovali muži, nebezpečie ich vylúčenia zo sféry verejnej, no predovšetkým z politických rozhodnutí, nijako nepominulo. Zmenili sa skôr mechanizmy a stratégie. Preto v súčasnej diskusii západných feministiek o verejnom a privátnom je stále aktuálne konštatovanie Sabiny Langovej, že *"čím je silnejšia prítomnosť žien vo verejnom priestore, tým diferencovanejšie sa stávajú ideologické a funkcionálne stratégie ich vylúčenia"* (3,s.94.).

Skúsenosti žien na Slovensku a v Čechách z pobytu vo sfére verejnej a súkromnej sa podstatne líšia od skúseností žien zo západného sveta. V popredí, a to ani v súčasnosti, nestojí vylúčenie žien z verejnej sféry ako nejaký výrazný "gender-problém". Hoci dnes nezamestnanosť patrí v hierarchii spoločenských problémov na prvé miesto a približne rovnako intenzívne ju vnímajú ženy i muži (4, s.112.-113.). Malý percentuálny rozdiel medzi nezamestnanosťou mužov a žien netvorí problém, ktorý by sa týkal vo zvýšenej miere žien.

Inakosť skúsenosti nespočíva vo vylúčení, tak ako to artikulujú západné feministky, ale akcent je skôr na problémoch a ťažkostiach z dvojexistencie či zo súbežného pobytu v oboch sférach. Tento, keď je z najrôznejších príčin nezvládnutý, sa v rovine individuálneho prežívania žien označuje ako dvojité bremeno a sociologicky ho pomenúvajú ako dvojité zaťaženie. Preto mojou východiskovou tézou je, že, základným problémom žien na Slovensku, a to už aspoň dve generácie je problém "dvojitého zaťaženia" ("dvojitého bremena") ako výsledok len ťažko zvládnuteľnej dvojrole žien a nezvládnutej emancipácie žien počas 40 rokov reálneho socializmu, pre ktorý bola charakteristická práve vysoká zamestnanosť žien.

Ani po nežnej revolúcii nedošlo k výraznejšiemu (hromadnému) úniku žien do domácností. Dá sa teda povedať, že veľká väčšina žien bola a naďalej je konfrontovaná s "dvojším bremenom", a má konkrétnu skúsenosť z pobytu tak vo sfére verejnej ako aj privátnej, z akéhosi permanentného pendlovania medzi nimi. V každom prípade je tento dvojpobyt dynamický, plný napätí a nie je a ani nebol rodovo neutrálny. Jeho špecifickosť sa navonok prejavuje najčastejšie konštatovaním ťažkostí pri zosúladovaní role zamestnanej ženy (pracovníčky) a matky resp. manželky (udržiavateľky domáceho kozubu). Prejavuje sa v hľadaní rôznych kompromisov v rozmedzí od úspešných pokusov až po osobné zlyhania a rezignáciu na niektorú z perspektív. Toto všetko má veľmi

rozmanitú individuálnu podobu a vonkajší prejav. Najfrekvencovanejším vyjadrením je akútny pocit nedostatku času, osobnej vyčerpanosti, nespokojnosti z nedokončenej práce podľa pôvodných predstáv, nenaplnených túžob a ambícií, a množstvo ďalších podôb.

Na úrovni každodenného vedomia veľmi veľa žien vie, že sú to práve ony, ktoré sú na rozdiel od mužov oveľa viac konfrontované s "dvojitou zaťaženosťou", pretože ich po práci v zamestnaní čaká ešte druhá "šichta" a sú to ony, ktoré sú koniec koncov zodpovedné za chod rodiny a domácnosti. Od nich sa to očakáva ako samozrejmé a prirodzené a okolie, príbuzní a známi ich podľa toho aj posudzujú a hodnotia.

Nejedna zo žien na vlastnej koži zažila tlak zaužívaných stereotypov viazaných na to, že sú ženami, ale aj to, že veľa konfliktných situácií vyvoláva stretnutie so silne idealizovaným stereotypom matky. Záludnosti tohto stereotypu sa nevyvarovali ani autori spomínanej publikácie **Ona a on na Slovensku**, keď sformulovali takúto otázku: "*Môže pracujúca matka poskytnúť svojmu dieťaťu rovnako veľa lásky a istoty ako matka, ktorá nie je zamestnaná?*" (4,s.68.). Ako nevyslovená premisa sa berie stereotyp, v ktorom sa znamienko rovnosti kladie medzi dobrou matkou a matkou v domácnosti, a tak sa nepriamo sa podsúva podozrenie, že tá žena, ktorá je zaujatá profesionálnou dráhou, nemusí byť dobrou matkou.

Emancipácia žien počas obdobia reálneho socializmu často zredukovane chápaná len ako ekonomická emancipácia, umožnila našim ženám vstup do sveta práce. O tento vstup nemuseli na rozdiel od žien zo západných krajín bojovať, a preto ani nedisponujú skúsenosťou z takýchto zápasov. J. Šiklová raz napísala, že naše ženy boli obdarované proti vlastnej vôli. Ja si skôr myslím, že motivácia ísť pracovať sa pohybovala v rozmedzí dvoch krajných polôh: donútenia, spojeného s nevyhnutnosťou zabezpečiť finančne rodinu, až po sebarealizačné dôvody, na druhej strane. Najčastejšie však išlo o rôznu mieru kombinácie oboch dôvodov so zdôrazňovaním možnosti nadväzovať nové vzťahy s inými ľuďmi v zamestnaní a neostať izolovanou v domácnosti. Tento trend ďalej pokračuje dodnes a ako ukazuje sociologický výskum v publikácii **Ona a on na Slovensku**, "*ako dôležité motívy svojej práce ženy uvádzajú popri zárobkovom motíve aj satisfakciu z charakteru vykonanej práce, z kontaktu s ľuďmi, túžbu ísť príkladom svojim deťom, využiť svoje vzdelanie, ako aj pocit užitočnosti práce.*" (4,s.67.-68.) Dôležité však je, že plná zamestnanosť žien natoľko zmenila ich životný štýl, ich spôsob existencie, že práca popri ekonomickej nevyhnutnosti znamená pre mnohé z nich dôležitý priestor sebarealizácie, alebo aspoň priestor pre uspokojovanie rôznych socializačných potrieb. "*Zamestnanosť žien sa stala pevnou súčasťou spôsobu života i hodnotových orientácií slovenskej populácie.*" (4,s.68.) Toto sa spoločensky aj uznávalo a podporovalo. Neznamenalo to však, žeby sa ženy vyviazali zo sveta rodiny. Počas celého minulého emancipačného obdobia boli ženy chápané ako pracovníčky a matky. Muži ako pracovníci, ale nie súbežne aj ako otcovia.

Dôležité je všimnúť si nielen to, ako sú ženy prijímané, ale aj to, ako ony sami seba prijímajú. Podľa českej sociologičky Aleny Vodákovéj svet rodiny zostal pre ženy primárnym sociálnym svetom. Sama píše: "*Najsilnejším hodnotovým rezíduom, ktoré ženy oslabuje a zároveň posiluje je ich mnohokrát popísaný a analyzovaný úzky vzťah k rodine. Sú ním poznamenané vstupy do pracovnej a verejnej sféry. Rodina bola a zostala pre ženy primárnym sociálnym svetom, respektíve mikrosvetom.*" (5.s.45.)

Ženy samotné svoju rodinnú rolu akceptujú. Ako uvádza opäť Alena Vodáková: "*českým ženám veľmi silne vadí, ak sú symbolizované ako "sliepky" (až 81% žien), ale prakticky vôbec im nevadí, ak sú považované za symbol "strážkyne rodinného krbu" (vadí to len 8% žien)...a tak sa dá usudzovať, že ženy svoju tradičnú rodinnú rolu akceptujú, pokiaľ nie je interpretovaná v pejoratívnej polohe. Do tejto inklinácie samozrejme intervencuje pocit zodpovednosti za výchovu detí a samotná vysoká hodnota dieťaťa, ktorá nepriamo vyplýva z výskumných súvislostí.*" (5.s.45.) Podobné výsledky zaznamenáva slovenská sociologička T. Rosová. "*Status a identitu odvodzujú ženy väčšmi od svojej roly v spoločnosti, najmä roly udržiavateľiek ohňa či tepla rodinného krbu, roly materskej, socializačnej a edukačnej.*" (6. s.113.)

"Tradičné niky ženskej produktivity" - rodina, domácnosť, deti, rodičia, (susedská výpomoc) predstavujú významný potenciál (sféru, médium) hľadania či napĺňania zmyslu pre ženy. Je možno prekvapujúce, koľko sa tu predsa len zachovalo z tradicionality. Dalo by sa povedať "modernizovanej" tradicionality, lebo spôsoby a formy sa zmenili, ale identifikácia s predstavou "udržiavateľky domáceho krbu" prežila, hoci každá žena ho napĺňa rôznym obsahom. Sila pretrvávania bude súvisieť zrejme s otázkou zmyslu, či hľadania zmysluplných priestorov. "Privátne" ale môže "znamenat' aj ochranu osobnosti, ktorá je pre ženy zvlášť dôležitá". (7,s.68.)

Ak sa na pobyt mužov a žien vo verejnom a súkromnom dívame rodovo-diferencovaným pohľadom, potom sa môžeme spýtať: Je pre mužov a ženy v rovnakej miere referenčným rámcem zamestnanie i rodina? Existuje rozdielnosť v utváraní identity žien a mužov v dobe moderny v závislosti od ich pobytu v dvoch rozdielnych svetoch? Treba samozrejme rozlíšiť spoločenskú akceptáciu a osobnú sebaakceptáciu.

V modernej spoločnosti, v ktorej žijeme, je zaužívané a ako samozrejmosť prijímané vo verejnosti, že muž odvodzuje svoj status, prezentuje sa pred inými a uznanie od iných zísťava v závislosti od svojho profesionálneho zaradenia, jeho rodinná zakotvenosť je pre jeho **verejnú prezentáciu** nepodstatná, marginálna, neaktikulovaná. Jeho statusotvorná funkcia sa odvodzuje predovšetkým z povolania. Na otázku: Kto je (on)? Zaznie spravidla odpoveď: Lekár, učiteľ, baník, inžinier, atď.. "Na rozdiel od predindustriálneho patriarchátu prestáva byť predstaviteľom mužskej dominancie otec, ale sa ním stáva muž, ktorého rodinná zakotvenosť nie je dôležitá, a ktorý svoju prácu chápe len ako individuálny výkon a zásluhu..." , píše Alena Wagnerová (8,s.83.) Táto verejná, spoločenská akceptácia sa vôbec nemusí kryť a zhodovať s individuálnou, osobnou sebaakceptáciou, a preto pre nejedného muža môže byť úloha a funkcia otca rovnako dôležitá a významná pre jeho identitu ako profesionálne zaradenia v pracovnom procese.

U žien je situácia iná. Základný referenčný rámec jej identity a životného projektu musí nevyhnutne tvoriť rodina. Počas socializmu u nás sa pre ženy skonštituoval súbežný význam oboch sfér, a žena sa prezentovala i spoločensky akceptovala aj ako pracovníčka aj ako matka resp. udržiavateľka rodinného kozubu.

Ako červená niť zo sociologických výskumov i z reflexie osobných skúseností nejednej z nás sa tiahnu snahy zosúladiť význam sebarealizácie v zamestnaní a zároveň v rodine. Sociologičky zároveň konštatujú "rozporuplný sociálny status ženy", resp. rozpornosť "ženského sociálneho statusu". (9,s.19.)

Je možné prekonať túto rozpornosť? Dá sa vytvoriť harmónia medzi obidvomi rolami? Je harmonizácia rolí utópiou alebo reálnou možnosťou? Je interrolový konflikt len osobným problémom tej - ktorej ženy a závisí len od jej schopnosti a šikovnosti ako a či ho vôbec zvládne? Prečo je to problém, s ktorým majú viac dočinenia ženy? Čo sa dá očakávať v najbližšej budúcnosti? Nebude dvojité zaťaženie žien u nás ešte viac rásť? Kde hľadať príčiny?

V publikácii **Ona a on na Slovensku** sa nepíše o harmonizácii rolí, asi to vyznievalo autorkám a autorom príliš utopicky, ale sa vymenovávajú tie kategórie žien, ktoré sa prikláňajú k možnosti kombinovať rolu udržiavateľky domáceho kozubu s rolou zamestnanej ženy. "Sú to častejšie vzdelanejšie a mladšie ženy; ženy vykonávajúce duševnú prácu; identifikujúce sa so strednou vrstvou; ženy bez náboženského presvedčenia; nevydaté ženy." (4,s.65.) Toto rozvrstvenie pripadalo na tú polovicu žien, ktorá by svoj interrolový konflikt nechcela riešiť rezignovaním na zamestnanie.

Nepíše sa tu ani o odstránení dvojitého zaťaženia. Autori publikácie zaujali skôr realistický pohľad, keď uvažovali skôr o **zmierňovaní** dvojitého zaťaženia žien a navrhujú "schodné riešenia" ako napríklad "skrátený pracovný úväzok; rozvoj a cenové sprístupnenie služieb; rozšírenie technických vymožeností uľahčujúcich domáce práce; a v neposlednom rade rovnomernejšiu del'bu rodinných povinností a práce v domácnosti medzi ženou a mužom." (4,s.68.)

Reštrukturalizovať deľbu práce v domácnosti a vlastne reštrukturalizovať čiastočne aj sféru privátnu, je nepochybne jednou z dôležitých podmienok pre možnosť väčšej sebarealizácie žien v práci a pôsobenia vo verejnom živote. Znamenalo by to ale narušiť tradičné a vžitú stereotypy v rozdeľovaní na mužské a ženské práce, ako aj ich spoločenskú a morálnu akceptáciu. Zároveň by to aj naznačovalo možnosť reformulácie verejného a privátneho, posúvanie hraníc medzi nimi.

Za informatívne zaujímavé považujem v už spomínanej publikácii zistenie faktického stavu deľby práce medzi ženou a mužom v domácnosti (t.j. *ako to je*), a zároveň aj zisťovanie predstáv o ideálnom stave takejto deľby (t.j. *aké by to malo byť*), tak z pohľadu žien, ako aj z pohľadu mužov. Zámerom bolo zistiť *"Do akej miery sú ženy na Slovensku pripravené na to, aby odovzdali časť svojich typických domácich povinností mužom? A do akej miery sú na to pripravení muži?"* (4,s.72.) V uvedených činnostiach: varenie, umývanie riadu, bežné nákupy, upratovanie, pranie, kontrola školských úloh, vodenie detí do škôlky, školy, vybavovanie na úradoch sa ukázala určitá diferenciácia. *"Žena zásadne perie, varí, upratuje a umýva riad. Podiel mužov na týchto prácach je minimálny...V prípade niektorých činností, ako je napríklad pranie a varenie, ženy ani neočakávajú mužskú pomoc a akceptujú fakt, že ich vykonávajú iba ony... Rovnomernejšie je rozloženie povinností pri príprave detí do školy, pri vybavovaní na úradoch a pri vodení malých detí do škôlok a škôl. Žena očakáva výdatnejšiu pomoc zo strany partnera práve v týchto činnostiach."* Ďalej sa konštatuje, že *"Súčasná deľba rolí v rodine väčšmi vyhovuje mužom ako ženám.... Ukazuje sa, že ženy sú väčšmi zástančkami partnerského rozloženia povinností v domácnosti ako muži. Naopak mužom väčšmi vyhovuje tradičný model, kde ťažisko zodpovednosti leží na pleciah žien"*. (4,s.72.-75.)

Ak je starostlivosť tradične chápaná ako úloha žien, predsa len existujú určité náznaky rovnomernejšieho rozdelenia úloh pri výchove detí, kde očakávania žien sú veľmi veľké (výskum ukázal, že rozdiel medzi faktickým, aktuálnym stavom a ideálnym želaným stavom u žien dosahuje až 40-50%) a zároveň existuje aj určitá ústretovosť zo strany mužov (hoci sa tu rozdiel pohyboval okolo 20%). predsa väčšina respondentov (uvádza sa 82%, o pár percent viac ženy než muži) *"sa hlási k názoru, že pri starostlivosti o deti by sa mala žena strieďať s mužom"*. (4,s.76.). Odlišnosti, ktoré ovplyvnili preferenciu partnerského rozdelenia starostlivosti o deti, vyplývali zo vzdelania a veku. *"Častejšie sa za deľbu rolí prihovárajú ženy s vysokoškolským vzdelaním; pochádzajúce z rodín s dobrým vzdelanostným zázemím. Aj spomedzi mužov k partnerskej deľbe zodpovednosti za výchovu detí väčšmi inklinujú vzdelanejší muži a najmä tí respondenti, ktorých rodičia mali vyššie vzdelanie. Častejšie sú to príslušníci mladších vekových kategórií"*,(4,s.76.) uvádza sa v sociologickom výskume **Ona a on na Slovensku**.

Táto potenciálna naladenosť, súvisiaca nepochybne s vysokou hodnotou rodiny, by sa vytvorením adekvátnych spoločenských podmienok (napr. dostatok voľného času, bohatosť voľnočasových aktivít) mohla využiť tak v prospech žien ako aj mužov. Tu možno vidieť miesto akejsi možnej subverzie zaužívaných, opakovaných rodových stereotypov. Chýba nám však hlbšia analýza práve tých podmienok, za ktorých by mohlo dôjsť k oveľa výraznejšej reštrukturalizácii spomínaných stereotypov, súvisiacich s posilnením a väčším presadzovaním modelu partnerských vzťahov a deľby práce napríklad v starostlivosti o deti.

Táto reštrukturalizácia, či *"reorganizácia rodičovstva"* (J. Benjaminová) neznamena eliminovanie binárnych protikladov, na ktorých sa zakladá rodová polarizácia. Môže však tento kultúrne reprodukováný dualizmus rodov zmierniť a oslabiť, už len tým, že ak sa naruší obraz rodičov ako polárnych protikladov, narušia sa pre dieťa typické charakteristiky otca a matky ako významných identifikačných objektov. A hoci J. Benjaminová vysoko oceňuje význam *"reorganizácie rodičovstva"*, i iných, zmenených identifikačných vzorov pre dieťa, predsa upozorňuje na to, že aj tak *"aktívne, trebárs aj neuvedomelo formujú identitu dieťaťa v zhode s existujúcou kultúrou: kontinuitu u dievčat, diskontinuitu u chlapcov."* (1,s.210) Podľa viacerých teoretičiek je rodová polarizácia, akési ostré rozhraničenie, "rozčesnutie" či rozštiepenie pôdorysom panstva a nadvlády. Určitou protisilou voči takémuto panstvu je podľa J. Benjaminovej **uznanie**, resp. **vzájomné uznanie**. *"Rodová polarizácia okráda ženy o ich subjektivitu a mužov o tých, ktorí*

by ich uznali. Ale strata uznania medzi mužmi a ženami ako rovnocennými subjektami je len jedným z dôsledkov pántva medzi rodmi. Rozširujúca sa mužská racionalita vedie k strate uznania v spoločnosti vôbec." (1, s. 210.-211.) A uvádza elimináciu takéhoto uznania (v podobe starostlivosti, empatie) v inštitúciách, vo veľkých kolektívnych činoch, v narastajúcom zvecnenom svete, ktorý nás ochudobňuje o intersubjektívny kontext atď..

Z našej každodennej skúsenosti a z otázok typu ako napr. Prečo nemáme dost' času na deti? Prečo sa tak málo hráme s deťmi? Prečo nie je zriedkavosťou počuť ponosovanie sa na nedostatok osobného, individuálneho, kontaktu a rozhovoru, tak so strany dieťaťa ako aj rodiča? atď., dost' jasne vyplýva, že pri hľadaní rôznych odpovedí ako oveľa viac podmínať rodové stereotypy a usilovať sa pritom o účinnú reštrukturalizáciu na báze partnerstva a uznania (I. Benjaminová), nemôžeme ostať len vo sfére privátnej. Musíme smerovať do sféry verejnej, predovšetkým do sveta práce. Pri takomto type problémov si viac uvedomujeme súvislosť medzi konštrukciou rodiny a konštrukciou pracovného miesta. Preto taká (nová) konštrukcia rodiny, v ktorej je preferované partnerské rozdelenie starostlivosti o deti, si vyžaduje aj tomu adekvátnu (novú) podobu pracovného miesta, rodinnej politiky štátu, legislatívnych nariadení. To už je ale v kompetencii štátu a nového, teoretického premyslenia vzťahu medzi verejnou a privátnou sférou, v ktorom nemôžu v žiadnom prípade absentovať doterajšie skúsenosti z feministických diskusií. Treba hneď povedať, že veľmi rozmanité až kontroverzné. (pozri 3.)

Cez problém ťažkostí žien zlúčiť dvojexistenciu, mnohorolovosť, či cez otázku o možnostiach zmierenia dvojitého zaťaženia narážame na oveľa širší kontext, keď má význam pýtať sa akú štruktúru a funkciu má privátne a verejné a aký je ich vzájomný vzťah. Dilemy čomu dať prednosť, či uprednostniť zamestnanie, "kariéru" alebo starostlivosť a výchovu detí, či opateru starých a veľakrát aj chorých rodičov, rodinných príslušníkov atď., odkazuje k tomu, že privátne a verejné tvoria dva rozdielne svety hodnôt modernej spoločnosti, ktoré sú nesúmerateľné, disparátne.

Najčastejšie sa sféra verejná charakterizuje súborom znakov. Vymenujem niektoré bez analýzy a vzájomných súvislostí. Verejná sféra je sférou produkcie, ktorej jadro tvorí *ekonomický kapitál*, orientovaný na efektivitu a zisk. Dominujú v nej tovarovo - peňažné vzťahy; inštitucionálne organizovaná, platená práca; hodnoty vyjadriteľné v peniazoch. Tu sa odohráva inštitucionalizovaná organizovaná politická aktivita, ale aj záujmové činnosti ako napr. kultúrne, športové atď. Pôvodne sa táto sféra konštituovala ako mužský svet, t.j. jej subjektami boli pôvodne muži. Ale nielen to. Od čias Maxa Webera sociálni teoretici pokladajú za základný znak modernizačného procesu - princíp racionality. J. Benjaminová však upozorňuje na to, aký typ racionality sa tu vlastne presadil. Ide o *"takú racionalitu, ktorá sociálny svet zredukovala na objekty výmeny, kalkuláciu a kontrolu - v skutočnosti je to mužská racionalita. Racionalizácia pripravuje na spoločenskej rovine cestu pre formu panstva, ktoré sa javí, že je rodovo- neutrálne."* (1,s.178.) A skutočne sa to aj podarilo. Skoro všetci sociálni teoretici i filozofi ju čítajú rodovo-neutrálne, s argumentom že sa jedná o človeka vôbec, a to či subjekt je muž alebo žena, je podľa nich irelevantné. Podstatné je, že priestor verejného je dôležitým priestorom utvárania autonómneho subjektu. Subjekt, ktorý je vyviazaný zo závislostí, je slobodný. To, že ním na základe rodovej deľby práce a oddelenia sfér môže a má stať muž, je abstraktne univerzalistickými tézami o človeku zakrývané a zastierané. Toto vyviazanie sa zo závislosti, a *"popretie vzájomného uznania"* (J. Benjaminová) má okrem iných jednu dôležitú konzekvenciu - vytesnenie takých hodnôt (ako napr. starostlivosť), ktoré súvisia práve so závislosťou na základe výsostne osobných vzťahov resp. osobných a ne-depersonalizovaných väzieb do sféry privátnej.

Vráťme sa ale k pojmu racionalizácie, ktorým podľa J. Benjaminovej označoval M. Weber taký proces, *" v ktorom abstraktné, kalkulovalné a depersonalizované spôsoby interakcie nastupujú na miesto takých interakcií, ktoré spočívajú na osobných vzťahoch, tradičnej autorite a odovzdávaných presvedčeniach."*(1,s.179.) V inštrumentálnej, účelovej racionalite prostriedky nadobúdajú status účelov. Formálne postupy (ako napríklad právo) a abstraktné účely (ako napríklad zisk) nahradzujú tradičné hodnoty a zvyky. Čo sa týka politickej moci, tá je viac

stelesňovaná a vykonávaná systémom byrokratickej racionality než osobnou autoritou. A čím viac sa moc stáva racionálnou a neosobnou, o to viac sa javí ako prirodzená a nevyhnutná.

J. Benjaminová ale z rodovo-špecifického uhla pohľadu hneď upozorňuje na to, že *"inštrumentálna orientácia a depersonalizácia, ktoré vládnu v teórii a organizácii modernej spoločnosti, treba chápať ako maskulínne. Toto vypovedá o tom, že mužská moc (v zmysle panstva, nadvlády) nie je viac funkciou osobných mocenských vzťahov, ale čosi, čo je sociálnym a kultúrnym štruktúram immanentné, nezávisle na tom, čo jednotliví muži a ženy chcú."* (1, s. 180.) Iný životný poriadok predstavuje v moderne sformovaná sféra privátneho. Tu sú hodnoty, normy, činnosti a aktivity i pravidlá správania späté iným, odlišným spôsobom. Základ tvoria predovšetkým reprodukčné činnosti, spojené so starostlivosťou, opaterou, výchovou. Interpersonálne vzťahy majú výsostne osobný charakter, prevládajú dôverné osobné kontakty atď. Na rozdiel od verejnej sféry, kde dominuje skôr účelová racionalita, pôsobí v privátnej sfére iný typ racionality - hodnotovej racionality. Prevláda neplatená práca a osobné, interpersonálne vzťahy a aktivity zamerané na starostlivosť, opateru, výchovu sa nemôžu stať tovarom, nedajú sa kvantifikovať, bez toho, aby sa nezdeformovali. Život zameraný na iných, znamená svet neredukovateľných kvalít, nevyjadriteľných v peniazoch. Veď už samotná otázka, čo stojí matku starostlivosť o choré dieťa, či o starých bezvládných rodičov, nám pripadá ako zle položená, v čomsi pomýlená. *Sociálny kapitál*, ktorý tu dominuje na rozdiel od ekonomického - ten je zase dominantný vo svete práce modernej spoločnosti - je založený na ekonomike daru, na reciprocite vzťahu, ktorý nie je sprostredkovaný peniazmi, a preto nie je kvantifikovateľný. Toto sa v procese modernizácie spoločnosti a jej racionalizácie konštituovalo ako ženský svet.

Pretože niet nijakého spoločného menovateľa hodnôt, v ktorom by sa privátne a verejné zjednocovalo, sme konfrontovaní s pluralitou nezlučiteľných životných poriadkov, cítime diasparitu oboch sfér. A opäť je to rodovo špecifické. Ženy svoj pobyt, presnejšie dvojpočet, dvojité spôsoby existencie prežívajú inak. Alena Vodáková popisuje rozporuplný aspekt špecifickej situácie žien nasledovne: *"vstup do mužského sveta, odohrávajúc sa prevážne po línii zamestania, na jednej strane ženy obohacuje, otvára im záujmové a kariérové možnosti, na druhej strane často predstavuje obrovskú záťaž navyše. Prijatím mužskej role v delbe práce sa žena nezabaví svojej pracovnej role v domácnosti, alebo jej väčšej časti. Pre dnešnú ženu je typický ustavičný pohyb medzi svetom zamestnania a rodiny, pričom ten prvý de facto substituuje mužský svet. Paradoxné však je, že veľká časť žien pracuje vo feminizovaných hospodárskych odvetviach, kde z mužského sveta zostal len model organizácie práce nevhodný pre ženy"*. (5, s. 42.)

Inak povedané, prítomnosť žien vo sfére verejnej, ich stále početnejšia participácia, neznamená že sa tým, automaticky menia platné a zaužívané pravidlá tohto "mužského sveta". Ženy nie sú skutočnými subjektami a ich stratégia prežitia a pobytu spočíva v prispôsobovaní sa pravidlám hry, normám, hodnotám, rôznym typom depersonalizovaných mocenských vzťahov.

Z pobytu ženy v oboch sférach generuje pre ňu konflikt medzi nesúmerateľnými hodnotami. A. Vodáková sa ale nad týmto konfliktom ženskej dvojrole pozastavuje a pýta sa: *"ako je možné, že väčšina žien svoju zložitú situáciu nakoniec predať len zvládne, dokáže sa pohybovať nie v jednom, ale v celom rade kontradiktórických svetov, hoci s istými obtiažami a zjavnou známkou preťaženia"* (5, s. 42.) Odpoveď nachádza v tom, že podľa nej *"sa ženy celkom nevzdali špecifik svojho pôvodného hodnotového sveta, ktorá sa na báze kresťanskej kultúry stabilizovala dlhé storočia predtým. Táto hodnotová rezistencia im pomáha riešiť zdanlivo neriešiteľné situácie, "nelogicky" sa zmieriť s podružným postavením v sociálnej sfére, vydržať kontradiktórické náporov všetkých prijatých rolí. Zároveň však nabáda k istej opartnosti pri prijímaní príliš náročných rolí vo verejnej pracovnej a sociálnej sfére"* (5, s. 42.)

Vodáková teda hľadá oveľa hlbšie historické podložie než len posledných 40 rokov a nachádza ho v tradícii kresťanskej kultúry, hoci niekedy násilne prerušovanej. *"Zdá sa, že z hodnotového sveta kresťanskej ženy skorších epistém si dnešná žena zachovala náklonnosť k istým pracovným činnostiam a od toho odvodený odlišný postoj k práci. Jej pracovnou doménou zostali v*

podstate osobné služby, aj keď v modernej a diverzifikovanej podobe. S tým súvisí aj preferencia takých hodnôt, ako je trpezlivosť, solidarita s trpiacimi, zodpovednosť za iných ale aj skromnosť, šetrnosť a poslušnosť. Tieto vlastnosti (zodpovednosť, skromnosť, poslušnosť) pomáhajú možno ženám zmieriť sa bez veľkých frustrácií s fenoménom nižšieho hodnotenia vlastnej práce v porovnaní z hodnotením práce mužov." "Druhá hodnotovú tendenciu, ktorú si dnešná žena "priniesla z minulosti" je isté podcenenie vlastného pôsobenia vo verejnej sfére, mimo okruhu rodiny". (5,s.42.-43.)

Ak by sme prijali Vodákovej tézu o odlišnom postoji žien k práci, o pracovnej doméne, ktorej ostali osobné služby, starostlivosť, výchova a vzdelanie, aj tézu o preferencii určitých hodnôt a vlastností, i to, že táto orientácia má hlbšiu kultúrnu tradíciu, predsa len ostáva zaujímavé sledovať, ako sa s týmito hodnotami nie v čase tradičných ale moderných spoločností pracuje. Aký význam a úloha sa im prisudzuje.

Cornelia Klíngerová píše o kompenzačnej úlohe privátneho, o tom, že privátne predstavuje pre človeka akési refúgium. Umožňuje, "aby sa transcendovala spoločenská funkcia, na ktorú bolo individuuum v dôsledku del'by práce zredukované". (10,s.21) Tak sa vlastne negatívne stránky procesu modernizácie kompenzovali, lebo pokrok má aj tienisté stránky, nie je možný bez strát. Privátna sféra tvorí v každodennom živote útočisko, v ktorom sa potrebujeme zotaviť, načerpať nové sily, aby sme mohli opäť vyraziť do "veľkého" sveta, sveta práce. Pre mnohých ale môže byť aj zázemím, kam sa dá utiecť pred vnímaním spoločnosti ako niečoho odcudzeného, neosobného, neslobodného či reštriktívneho. A pretože je miestom osobných vzťahov, môže tu dochádzať k procesom uznávania medzi mnou a inými nie na základe formálnych princípov, ale individuálnych osobnostných špecifik. A aj preto môže byť svet starostlivosti, svet oslobodený od imperatívov zvecnenia a zaobchádzajúci s individualizovanou povahou potrieb, ktorý je viac v kompetencii žien, oslavovaný, verbálne vyzdvihovalý. No zároveň môže privátna sféra vystupovať ako garant strateného pociťovania istoty, nádeje pochopenia, stálosti a stability. Dá sa preto o nej uvažovať aspoň v dvoch úlohách: funkčnej, keď slúži pre reprodukciu pracovnej sily a hodnotovej, keď slúži ako miesto hľadania a utvárania zmyslu. Spomínaná funkcionalita kompenzačného výkonu privátneho, neznamená, že oba svety sú rovnocenné. Práve naopak, primát má všetko to, čo je vo sfére verejnej, tento hodnotový svet - svet výroby, tovarov, peňazí, výkonov. Privátne - reprodukčný hodnotový komplex vystupuje vo funkciách doplňovania, posluhovania, podriadenia, a je teda v hierarchickom vzťahu. Predstavu " o oddelených, ale rovnoprávných sférach popiera tá skutočnosť, že racionalita je formou mužskej hegemonie a že moderná rodová del'ba práce je vždy vzťahom panstva". (10,s.191) Potom je aj význam a hodnota starostlivosti skôr doplnková, podporná, spoločensky síce deklaratívne vyzdvihovalá, v skutočnosti však menej hodnotená resp. podhodnocovaná.

Vzťah privátnej a verejnej sféry nespočíva len v ich relatívnej oddelenosti a nesúmerateľnosti, ale aj v hierarchickosti, pretože hodnotám, činnostiam, výsledkom, vytváraným vo verejnej sfére (teda v inštitucionálne organizovanej práci a v politickej oblasti) sa v modernej spoločnosti - tak v kapitalistickej ako aj socialistickej priznáva vyššia hodnota, dôležitosť a význam. Toto je moment, kedy súhlasím s Alenou Wagnerovou, ktorá napísala: "svojím podcenením rodinnej práce a celej oblasti reprodukcie (to znamená reprodukcie pracovnej sily a reprodukcie ľudského rodu) ako neproduktívnej, voči "vlastnej" práci zárobkovej ako produktívnej a vytvárajúcej hodnoty, bol socialistický model ženskej emancipácie vo svojej pôvodnej koncepcii typickým dieťaťom myslenia priemyselnej spoločnosti." (8,s.83)

A ďalej píše: "neprebehol tu ale ďalší vývoj od spoločnosti postpatriarchálnej k spoločnosti mužov, tak typický pre západné kapitalistické krajiny, ktorý môžeme charakterizovať ako postupnú premenu všetkých vzťahov nielen výrobných a tržných na vzťahy tovarové. Hodnota vzťahu, veci, ľudskej činnosti tu splyva s cenou vyjadriteľnou v peniazoch. Peniaze a peňažný efekt sa tu postupne stávajú jediným merítkom hodnoty. Hodnoty, ktoré nemajú žiadnu cenu, sa v rámci tohto systému znehodnocujú. Vláda mužov nad ženami tu nadobúda podobu dominancie trhových vzťahov založených na racionalite, funkčnosti a efektívite, ktorých reprezentanti sú muži, nad

vzťahmi ostatnými, založenými na starostlivosti, starosti a solidarite, ktoré sa nemôžu stať tovarom, len ak za cenu svojej negácie a zničenia, a ktorých tradičnými nositeľkami sú ženy". (8,s.83.)

To, čo prebehlo počas existencie reálneho socializmu, bola výrazná modifikácia verejného a privátneho, no predovšetkým vzťahu medzi nimi. Inšpiratívne pôsobí myšlienka I. Možného, ktorý tvrdí, že "v stredoeurópskom priestore vznikol - a ja dopĺňam, že práve vo sfére verejnej - *podivný amalgám tradicionality a modernity ojedinelého rozsahu a kvality.*" (11,s.44.) V sociálnom živote začal zvláštnym spôsobom koexistovať **sociálny a ekonomický kapitál**, a to aj vďaka tomu, že poklesla cena peňazí, strácal sa význam princípu výkonu, tolerovala sa neefektívna práca, sledovala sa plná zamestnanosť, atď. Za týchto podmienok rástol význam sociálneho kapitálu (siahal od vzájomnej pomoci a protislužieb mimo peňazí až po "socialistické známosti").

Sféra verejného sa nasycovala osobnými vzťahmi a väzbami a čiastočne sa transformovala. Sila a dôležitosť známostí, po najrôznejších linkách (straníckej, krajanských, mládežníckych atď.) rastie, a preto v nejednom prípade nestačilo mať len peniaze, ale bolo treba mať dobrých známych, ktorí sa už "**postarali**" o kladné vybavenie. Títo "naši dobrí známi" môžu pôsobiť len v rámci inštitúcií, v ich mene a záujme a hoci ako indivíduá sem prinášajú každý rôznou mierou a obsahom svoj osobným vklad a špecifickosť, sú silne inštrumentalizovaní. Úlohu starostlivosti" vo verejnej sfére preberajú "veľké subjekty" - rôzne štátne inštitúcie, ale hlavne stranícky aparát komunistickej strany, ktorý ako jediný vlastník reálnej moci a panského panstva diferencovane, ale predovšetkým prísne hierarchicky distribuuje prostriedky, výhody i nevýhody. Treba rozlíšiť tkanivo siete vzťahov tohto sociálneho kapitálu. Sociálny kapitál je tvorený na základe osobných vzťahov. Možno sa treba opýtať, ako tieto osobné vzťahy, ponúkané a očakávané protihodnoty vyzerajú v tých odosobnených inštitúciách a organizáciách, v ktorých dominoval byrokratický aparát, všetko sa riadilo a kontrolovalo abstraktnými formálnymi pravidlami, valcovalo častokrát nezmyselnými uzneseniami. Vďaka osobným vzťahom na základe známostí sú všetky priestory verejného popredkované určitým druhom **familiarizmu**. Akú úlohu a miesto zohrali v tomto "amalgamizovanom" prostredí ženy?

V dôsledku absencie občianskej spoločnosti a celej štruktúry rozmanitých spoločenských organizácií bolo zamestnanie významným priestorom spoločenského života, kde sa ženám ponúkala možnosť utvárať a nadväzovať rôzne vzťahy a kontakty. Nenadamo sociologické výskumy z 80. rokov ukazujú akú vysokú hodnotu pripisovali ženy práve dobrým medziľudským vzťahom. Pracovisko bolo miestom diskusií o súkromných problémoch i vybavovaní súkromných vecí. Ženy nadväzovaním kontaktov, sprostredkovaním potrieb a záujmov, utváraním sietí osobných závislostí atď. skutočne sa podieľali na utváraní a reprodukcii tohoto sociálneho kapitálu. Ich ambivalentné postavenie spočívalo v tom, že na jednej strane sa podieľajú na zoslabovaní ostrej podoby účelovej, inštrumentalizovanej racionality modernizačného procesu, na druhej strane sa práve tu stávajú partnerkami mužov, spolu s nimi utvárajú sieť sociálnych väzieb i "socialistické známosti" či už priamo svojou vlastnou činnosťou, alebo sprostredkované, obratne cez "ženské" ovplyvňovanie svojich manželov alebo známych.

A napriek tomu, že ženy boli čiastočne spoluautorkami toho sociálneho kapitálu nemohli zabrániť tomu, aby to, čo Vodáková označila ako náklonnosť k určitým pracovným činnostiam nebolo v štruktúre "pansky panského" a prostredníctvom jeho moci podhodnotné a nedoceňované. Mocenská štruktúra, ktorá z hľadiska formálnej rovnosti neuplatňovala znevýhodňovanie či diskrimináciu, jej verejná rétorika skôr vebila ženy a sľubovala ešte krajšie zajtrajšky, reálne (a pritom málo transparentne) dopredu kalkulovala s obetavosťou, spoľahlivosťou či zodpovednosťou žien. Kalkulovala teda s tými charakteristikami, ktorými Vodáková označuje špecifickosť "ženskej práce".

A to predovšetkým na takých profesijných postoch ako je napr. učiteľstvo, kde zakalkulovanosť lacnej pracovnej sily sa zakryje a zdôvodní povoláním ako poslaním a morálnou povinnosťou, lebo od vás, učiteľov sa to ako samozrejmosť a prirodzenosť očakáva. Väčšina učiteľov - dnes už vlastne učiteľiek - poslušne uverí, nepostrehnúc, že sa medzičasom zmenili na

účel. Ich inštrumentalizácia je zakrytá do rétoriky univerzalizmu a všeobecnej morálnej povinnosti. Nízke finančné ocenenie i klesajúci spoločenský status urobili svoje - muži - učitelia z tento profesie odchádzali, noví kvôli neatraktívnosti neprichádzali - odvetvie je postupne stále viac feminizované. Kruh sa uzavrie, príčina vystrieda účinkov a M. Čermáková skonštatuje, "že vo všetkých spoločenských a ekonomických štruktúrach, kde sa v priebehu socialistického vývoja presadili ženy a zaujali kvantitatívne vyšší podiel, došlo k postupnej nivelizácii, k poklesu prestíže, spoločenskému prepadu (administratíva, školstvo, zdravotníctvo). Príčiny boli štrukturálne, politické a v každom prípade systémové. Ženy tu boli objektom manipulácie, a nie aktérom. Ženy neboli považované za plnohodnotnú pracovnú silu v porovnaní s mužmi, a to nielen z dôvodov materských a rodinných záťaží. Ale žena je latentne podceňovaná stále." (9,s.11.)

Tento trend ale pokračuje stále, aj po transformácii spoločnosti na trhový mechanizmus. Dôvodom sú spomínané "systémové príčiny", to, že žena nie je považovaná za "plnohodnotnú pracovnú silu", z najrôznejších dôvodov, či už preto, že si musí plniť materské povinnosti, alebo sa uvažuje, že aj tá žena, ktorá je slobodná sa raz vydá a bude mať deti. S. M. Okinová analyzuje tento jav a nazýva ho - **zraniteľnosť prostredníctvom manželstva** a tvrdí, že v dôsledku deľby práce medzi rodmi, sa ženy vo všeobecnosti asociujú s neplatenou prácou v domácnosti. Práve v tejto vžitej asociácii vidí Okinová korene rozšíreného javu aj u nás, že ženy sa na trhu práce umiestňujú horšie ako muži - aj vtedy, keď nie sú vydaté a nemajú deti. (12) To zohráva svoju úlohu aj pri všeobecne (v priemere) nižšom funkčnom a karietovom postupe žien, hoci ich vzdelanostná úroveň u nás je na veľmi vysokom stupni, vlastne rovnakom v porovnaní s mužmi.

Posledné sociologické výskumy o zastúpeniach žien v odvetviach hospodárstva uvádzajú, že v Slovenskej republike sa ako žensky dominantné odvetvia ukazujú: zdravotníctvo, kde z celkového počtu pracovníkov participujú ženy až 79,8% školstvo (76,9%), textilný a odevný priemysel (75,6%), hotely a reštaurácie (63,2%), spoje (61,9). (pozri 13)

A opäť sa musíme pýtať: Je to celkom náhodné, že práve v týchto odvetviach so ženskou dominanciou, ktoré sú svojim obsahovým zameraním spojené skôr so službami a teda so "starostlivosťou v tom najširšom význame", sú najnižšie zárobky, rastie migrácia a rapídne klesá spoločenská prestíž a spoločenský status tých - a tu treba povedať, že predovšetkým žien a popri nich aj mužov, ktorí v týchto odvetviach pracujú? Náhoda, nedozorumenie a či dôsledok inštrumentalizácie?

Za rovnako závažnú treba však považovať aj skrytú formu inštrumentalizácie, a to takú, keď ženy sami zvnútorňovali svoju nerovnosť, keď si vo vlekľom procese prispôsobovania nevšimli a nezreflektovali, že sa stali prostriedkami, objektami. Zmierili sme sa s tým, a udomácnilo sa v nich hrejivé vedomie, že keď už nič iné, tak sú aspoň pomocníkmi (čo je vlastne to isté ako slúžtičkami - len toto slovo v dôsledku neželanej ideologickej konotácie nie je zaužívané a frekventované.) Zato - pomáhať, "byť pripravené pomáhať" - to znie hrdlo!, Hlavne keď je nablízku ten skutočný subjekt - on ! Prečo sa tým subjektom nestala - ona? Tento typ otázok sa na Slovensku ale okrem časopisu Aspekt nekladie a explicitne nesformováva. A tak sa naďalej v týchto končinách môže a bude hovoriť o "ženskom údele", "o prirodzenom poslaní a úlohe ženy", "o typických jej vlastnostiach dobre zaškatulkovaných do zabehaných stereotypov" atď.. Hoci pravdepodobne ne jeden/nejedna by súhlasil/a s tézou, že o subjekte, jeho svojprávnosti sa dá hovoriť len vtedy, keď má možnosť (šancu) a sám chce participovať tam, kde sa rozhoduje. Rozhoduje o ňom, o nej, o kvalite života, o tom, čo bude, o celkom konkrétnom šťastí. Pretože dnes sa aj o privátnom rozhoduje vo sfére verejnej, v politike. V dobe transformácie spoločnosti sa veľmi transparentne ukazuje, to, čo už dávnejšie formulovali a zdôvodňovali feministky na Západe: "Privátne je politické".

Na záver môžeme teda spresniť, že to, čo ženám oveľa viac komplikuje život, nie je ani tak disparátnosť dvoch odlišných hodnotových svetov, ale skôr hierarchický vzťah medzi nimi, keď oveľa viac sú vyzdvihované a oceňované (a to aj kvantitatívne - prostredníctvom peňazí) tie hodnoty, ktoré sú vytvárané vo sfére verejnej za súbežného nedoceňovania až znehodnocovania

tých činností a hodnôt, ktoré sa utvárajú vo sfére privátnej a týkajú sa skôr reprodukčných procesov alebo činností súvisiacich so starostlivosťou v najširšom slova zmysle, ako aj osobnými službami vo sfére verejnej.

Čo je za tým? Skrytý, povedané slovami I. Možného, neartikulovaný štrukturálny patriarchát.

Literatúra :

1. Benjamin, J.: *Die Fesseln der Liebe. Psychoanalyse, Feminismus und das Problem der Macht.* Frankfurt am Main 1993.
2. Kreisky, E.: *Gegen "geschlechtshalbierte Wahrheiten". Feministische Kritik an der Politikwissenschaft im deutschsprachigen Raum,* In: E. Kreisky, B. Sauer (ed.): *Feministische Standpunkte in der Politikwissenschaft,* Frankfurt/New York 1995.
3. Lang, S.: *Öffentlichkeit und Geschlechterverhältnis. Überlegungen zu einer Politologie der öffentlichen Sphäre,* In: E. Kreisky, B. Sauer (ed.): *Feministische Standpunkte in der Politikwissenschaft,* Frankfurt/New York 1995.
4. Bútorová, Z. a kol.: *Ona a on na Slovensku. Ženský údel očami verejnej mienky.* Bratislava 1996.
5. Vodáková, A.: *Hodnotový svet žien a jeho paradoxy,* In: Sociologický časopis, Ročník 31, 1995.
6. Rosová, T.: *Ženy na Slovensku,* In: ASPEKT 1994/3.
7. Pauer-Studer, H.: *Geschlechtergerechtigkeit: Gleichheit und Lebensqualität,* In: H. Nagl-Docekal, H.Pauer-Studer: *Politische Theorie. Differenz und Lebensqualität,* Frankfurt am Main 1996.
8. Wagnerová, A.: *Emancipace a vlastnictví,* In: Sociologický časopis Ročník 31, 1995.
9. Čermáková, M.: *Gender, společnost a pracovní trh,* In: Sociologický časopis Ročník 31, 1995.
10. Klinger, C.: *Flucht Trost Revolte. Die Moderne und ihre ästhetischen Gegenwelten.,* München/Wien 1995.
11. Možný, I.: *Proč tak snadno.* Praha 1991.
12. Okin, S.M.: *Verletzbarkeit durch Ehe,* In: Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1993/2.
13. Balík, P.: *Odvetvové, profesijné a príjmové zastúpenie žien na trhu práce v Slovenskej republike,* In: Práca a sociálna politika 1996, č.1.